

Informe sobre o estado do patrimonio cultural do concello de As Pontes

2013

Plataforma na Defensa do Patrimonio das Pontes

patrimonio.aspontes@gmail.com - G70162631 - 665491312 - Avda. de Galicia, nº 79 CP 15320 As Pontes de García Rodríguez (A Coruña)

Informe sobre o estado do patrimonio cultural do Concello de As Pontes (A Coruña)

2013

Autores:

Xosé María López Fernández
Marcial Tenreiro Bermúdez

© Plataforma na Defensa do Patrimonio de As Pontes, 2013

Recoñecemento – Non Comercial – Sen Obras Derivadas 3.0 España

Índice

1. Introducción

2. As destrucións sistemáticas do Patrimonio Cultural de As Pontes durante o século XX

2.1 A mina de carbón	4
2.2 A rede viaria	7
2.3 A praza da igrexa	8
2.4 Os polígonos industriais	9
2.5 Explotacións forestais e labouras agrícolas	9

3. Marco competencial das administracións públicas na xestión do patrimonio cultural

3.1 Ámbito local	11
3.2 Ámbito comarcal/territorial	11
3.3 Ámbito provincial	12
3.4 Ámbito estatal	12
3.5 Ámbito europeo	12

4. Lexislación, vixiancia e protección

4.1 Un catálogo deficiente	14
4.2 Quén vixía o patrimonio?	15
4.3 Perfil do agresor ao Patrimonio Cultural	15
4.4 O Laboratorio de Investigacións Arqueolóxicas LIA	16

5. Principais problemáticas e potencialidades do patrimonio cultural

5.1 O papel da administración na xestión do patrimonio desde unha perspectiva territorial	20

6. O patrimonio máis alá do turismo cultural/rural

6.1 O asociacionismo e a defensa do Patrimonio	21
6.2 Evolución do turismo cultural no territorio	22

7. Algúns impactos recentes no patrimonio cultural do concello de As Pontes

7.1 Casco histórico de As Pontes	24
7.2 Fonte das Boliqueiras	25
7.3 Camiño dos Arrieiros	26

8. Proposta de traballo presentada pola Plataforma na Defensa do Patrimonio de As Pontes ao Concello de As Pontes no ano 2011

9. Bibliografía e recursos consultados

1. Introducción

Non estaba errado Laxeiro ao afirmar nunha visita á central térmica das Pontes que ésta lembráballe ás portas do inferno. E é que ao longo dos anos unha única empresa, primeiro pública e máis tarde privada, controlou, fixo e desfixo ao seu antollo o territorio, facendo uso dunha especie de dereito de pernada que lle permitiu expoliar a baixo prezo e practicamente sen repercusións sociais notables os recursos naturais e culturais do territorio.

Mais non só as empresas tiveron responsabilidade, tamén as administracións non souberon conciliar o progreso cun desenvolvemento sustentábel do territorio. A inexistencia durante décadas dunha lexislación en materia de protección do patrimonio cultural e unha preocupante tolerancia ante determinadas prácticas perpetradas tanto dende a propia administración como dende o sector privado, desencadeou unha situación sen precedentes en canto ao que a destrución de elementos patrimoniais se refire, sen os debidos procesos de documentación esixidos na actualidade.

Isto supuxo que unha inxente cantidade de información se perdese. Hai que ter en conta que só a explotación mineira das Pontes fixo sucumbir baixo as máquinas escavadoras a tres parroquias completas, desaparecendo en poucos anos, toda a historia acumulada durante xeracións dese territorio e das vivenzas dos seus habitantes. Un patrimonio inmaterial que se perde da man da destrución do espazo, que leva aparelhada unha perda de identidade sustancial e irreversible.

Unha situación que lonxe de mellorar a día de hoxe e no caso concreto de As Pontes empeorou gravemente. Os últimos estudos realizados falan da destrución dunha mámoa e media por ano. Nun territorio que chegou a contar a comezos do século XX con máis de 200 mámoas, perviven hoxe en día pouco máis de 100. Estes datos son só un exemplo da situación actual que padecen os recursos patrimoniais do concello. Castros, petróglifos, círculos líticos, cruces de pedra, camiños antigos, fontes, lavadoiros, cabazos, cruceiros, muíños, ermidas, necrópoles, e moitos outros que correron, corren e correrán por desgraza a mesma trágica sorte.

2. As destrucións sistemáticas do Patrimonio Cultural de As Pontes durante o século XX.

2.1 A mina de carbón

A mina das Pontes, na actualidade pechada logo de máis de 30 anos de actividade nos que se extraeron da orde de 240 millóns de toneladas de lignito pardo, tivo un impacto moi elevado nos recursos patrimoniais das tres parroquias pontesas onde se asentou: Vilavella, O Seixo e Goente.

Debido a que a extracción requería dunha operación a ceo aberto dadas as características xeolóxicas do terreo e a disposición dos materiais a extraer, isto fixo que se perforase o solo dando lugar a un oco de 15 quilómetros de perímetro, cunha profundidade aproximada duns 500 metros nalgúns cotas. Próximo a el, na parroquia de Goente, ergueuse unha montaña artificial onde a eléctrica depositou os máis de 646 millóns de metros cúbicos de materiais estériles que na actualidade ocupan unha superficie aproximada dunhas 1.150 hectáreas. Este inxente movemento de terras non se produciu de súpeto, senón que foi realizándose paulatinamente ao longo do tempo.

Parello a esta explotación mineira xorde a problemática da conservación do patrimonio, que se ben nos seus inicios non supoñía o máis mínimo contratempo para os intereses da empresa, co tempo convertiuse nun máis que aproveitable discurso propagandístico co que se intentaba manter unha certa imaxe de responsabilidade para co patrimonio cultural.

O feito de que as propiedades foran expropiadas a cambio dunha mellora laboral para os membros da familia e unha indemnización a cambio da perda de todas as súas pertenzas, fixo que se perdera de vista a necesidade de conservar determinados elementos da vida cotiá das persoas que habitaban esas parroquias, non só como meros contedores de lembranzas e vivencias, senón tamén como fontes de coñecemento sobre a historia, formas de vida e costumes dos nosos devanceiros, que constitúen o que se coñece como patrimonio inmaterial.

A cronoloxía das destrucións patrimoniais na mina de carbón das Pontes iníciase na década dos 70 co desmonte de terras no lugar de Portorroibo na parroquia do Seixo. Neste emprazamento situábase unha ermida que os investigadores datan no século IV d. C. e que contaba cun cemiterio paleocristiano na súa contorna, con numerosos soterramentos tipo cista que puideron escavar algúns rapaces da vila na compañía do que foi cronista oficial das Pontes, o crego D. Enrique Rivera Rouco no ano 1973. Este mesmo grupo atoparía tamén unha ara romana consistente nun monolito de pedra granítica de forma cuadrangular de 2 metros de lonxitude, que aínda se conserva hoxe en dependencias municipais. A ermida e a súa contorna sucumbiu finalmente ás escavadoras e na actualidade só se conservan algunhas testemuñas documentais (plano da ermida, fotografías de materiais e descrición de elementos) no arquivo municipal de As Pontes.

Foto 1. *Ara romana atopada nas escavacións da ermida de Santa Eulalia do Portorroibo*

O segundo feito que nos ocupa céntrase na destrución do coñecido como Castro da Uz, emprazado na parroquia pontesa da Vilavella e que foi arrasado por completo sen practicar ningún tipo de escavación sobre o elemento. Sábese ademais que moitos materiais atopados durante as operacións de escavación (utensilios de metal, fragmentos cerámicos, alfaias e outros materiais) foron expoliados polos propios traballadores da empresa que encheron sacos con pezas arqueolóxicas con indubidable valor patrimonial e científico. Esta información foi facilitada por testemuñas directas do expolio tal e como leva denunciado reiteradamente a nosa asociación en diferentes medios escritos.

Foto 2. *Vista aérea da zona na que se ubicaba o Castro da Uz*

Parello a estas destrucións hai que falar da silenciosa destrución de túmulos megalíticos. Máis de 80 mámoas arrasadas completamente sen escavación nin documentación previas, dende comezos dos anos 70 ata a década dos 90. Vinte anos de destrución, expolio e atentados patrimoniais perpetrados dende unha empresa pública sen ningún tipo de control por parte das distintas administracións da época.

Foto 3. *Mámoa arrasada polo cazo dunha escavadora no lugar de Carracedo*

Non foi ata os anos 90 cando a empresa eléctrica comezou a escavar algunhas das mámoas que ía arrasar, froito da configuración das primeiras políticas de preservación e conservación do patrimonio cultural promovida dende a administración autonómica. O resultado destas escavacións, en concreto as das necrópoles de Illade, Reboredo e Ponte da Pedra na parroquia da Vilavella, reflíctese nos materiais que na actualidade ten en depósito o Concello das Pontes e que se atopan nun almacén provisional ata que se realice a necesaria consolidación definitiva dos mesmos.

Unha mina que aportou riqueza ao estado e melloras socioeconómicas notábeis na poboación da comarca, pero que deixou un regueiro de estrume de riba do noso patrimonio cultural.

2.2 A rede viaria

Xunto á industrialización do concello xurdiu un entramado de infraestruturas que se foron levantando por todo o territorio. A comezos dos anos 80 tivo lugar a construción de moitas das estradas actuais que vertebran a rede viaria do municipio. É o caso da estrada que une o lugar de Vila coa parroquia de Ribadeume e cuxa execución foi financiada pola Deputación da Coruña. A construción da vía supuxo a destrución completa do Castro de Ribadeume e a construción dunha vivenda particular preto dun dos muros da fortificación, supuxo a deturpación definitiva do elemento. Diversas fontes consultadas afirman que tamén neste caso foron moitos os particulares que expoliaron materiais arqueolóxicos e incluso un busto esculpido en granito do que asemellaba ser un guerreiro con escudo, foi empregado como recheo da propia estrada. Unha destrución lamentable perpetrada unha vez máis sen ningún tipo de control por parte das administracións competentes e con cargo a unha obra pública.

Lonxe de esquencer este escuro episodio da nosa historia local semella que as administracións do século XXI quixeron revivir estas funestas prácticas e en xuño de 2007 a Dirección Xeral de Patrimonio autorizou a destrución dos restos do círculo lítico da Mourela para a continuación das obras da autovía Ferrol-Vilalba AG-64, nun esperpéntico circo mediático no que a datación do elemento centrou os esforzos da administración que non soubo conciliar a conservación do elemento coa execución da infraestrutura, desoindo as propostas plantexadas polos diferentes colectivos sociais que

esixían a súa conservación. A proposta de execución dun tunel baixo a necrópole da Mourela formada por tres mámoas e un círculo lítico, e que foi apoiada nun principio pola propia administración autonómica e era asumible tanto tecnicamente coma orzamentariamente, non foi tida en conta finalmente dando paso á destrución dun elemento senlleiro da arqueoloxía galega e a división en dous dunha necrópole prehistórica formada por un conxunto de tres mámoas, que contan hoxe cunha autovía que as atravesa, actuación que se contradí coa propia normativa sobre as dimensións da protección que debe rodear a todo elemento arqueolóxico.

Foto 4. *Mámoa da Mourela arrasada nas obras de consolidación dos noiros da autovía AG-64*

2.3 A praza da igrexa

O suma e segue desta destrución patrimonial non afectou só a elementos emprazados en zonas de interese industrial. Na primavera do ano 1990 o entón alcalde das Pontes D. Aquilino Meizoso Carballo decidiu que as vivendas tradicionais existentes diante da igrexa parroquial afeaban a fachada do templo e impedían o estacionamento, polo que sen atender á prohibición da Dirección Xeral de Patrimonio derrubou unha mazá enteira de vivendas tradicionais coa intención de habilitar unha praza no solar que ocupaban. Segundo o cronista oficial do momento algunhas das casas podían ter máis de 300 anos de antigüidade como así o demostran os diferentes obxectos expoliados polos curiosos que ali se achegaron na mañá que durou o derrube. Á tarde varios camións sacaban o escombros e nun día liquidáronse estas xoias do noso patrimonio arquitectónico. Hai que insistir en que todo isto foi perpetrado dende a administración local coa total

connivencia da administración autonómica do momento, que pese á súa prohibición inicial tampouco despois iniciou ningún expediente sancionador contra o Concello de As Pontes.

Foto 5. *Destrución de vivendas tradicionais no casco histórico de As Pontes*

2.4 Os polígonos industriais

Dado que o o custe electoral e político do derrube da praza foi nulo, non contento con isto no ano 1991 o alcalde do momento decide habilitar un polígono industrial no lugar dos Airíos próximo á necrópole da Mourela e que supón a destrución de dúas mámoas e os restos doutro círculo lítico. Só unha das mámoas foi escavada de urxencia polo arqueólogo José María Eguileta. Os outros elementos malia seren identificados non foron debidamente documentados por mor de supostos problemas de índole administrativo.

A día de hoxe a necrópole megalítica da Mourela, ou o que queda dela (tres mámoas) sobreviven illadas ao pé dun polígono empresarial e un noiro de máis de 50 metros de profundidade polo que atravesa a autovía AG-64.

2.5 Explotacións forestais e labouras agrícolas

Como as prácticas das diferentes administración en materia de protección e conservación do patrimonio cultural no noso territorio foron as que foron, cecais os habitantes do mesmo non foron precisamente ben educados no respecto e valorización do noso herdo patrimonial. Por iso non é excepcional ver o tratamento que algúns

particulares practican co noso patrimonio cultural, introducindo todo tipo de alteracións nos elementos que van dende a utilización de mámoas como elementos de delimitación de propiedades coa consecuente construción de peches de fincas derriba dos elementos, ata a remoción parcial ou completa da masa tumular para aproveitamentos forestais, atopándonos con frecuencia nos nosos montes numerosas mámoas e castros plantados a pino e eucalipto, co conseguinte dano que ocasionan os sistemas radiculares destas árbores na integridade estrutural dos elementos. Moitos outros foron tamén arados nas operacións propias de creación de pastizais, cecais por medo ou descoñecemento dos propietarios que decidiron eliminar probablemente algo visto por eles como un problema.

Foto 6. *Mámoa no lugar de As Farrapas danada por labours agroforestais*

3. Marco competencial das administracións públicas na xestión do patrimonio cultural

3.1 Ámbito local

As competencias dos concellos en materia de patrimonio cultural están reguladas pola Ley 16/1985, de 25 de xuño, do Patrimonio Histórico Español, en cuxo artigo 7 establece que os concellos cooperarán cos organismos competentes na conservación e custodia do PHE comprendido no seu termo municipal, adoptando as medidas oportunas para evitar o seu deterioro, perda ou destrución. Ademais establece a súa obriga de notificar á Administración competente calquera ameaza, dano ou perturbación da súa función social que os devanditos bens sufran, así como as dificultades e necesidades que teñan para o coidado dos mesmos.

Na actualidade os concellos céntranse fundamentalmente na xestión e rendibilización do patrimonio cultural como recurso turístico, un feito que conduce á economización do patrimonio, algo que ao noso xuízo non debera en moitas ocasións ser un impedimento para a correcta conservación dos bens culturais, que padecen con certa frecuencia intervencións en moitos casos innecesarias e que só buscan unha adecuación a uns estándares de calidade turísticas que distan moito de ser consideradas como conducentes á posta en valor de noso patrimonio cultural e que en ocasións resultan contraproducentes ao xerar unha afección no propio elemento patrimonial de interese.

3.2 Ámbito comarcal/territorial

Ante a falta de lexislacións entorno ao fenómeno de comarcalización e definición de novos territorios culturais, non existe na actualidade ningunha liña aberta orientada hacia a regulación das competencias en materia de xestión do patrimonio cultural dos diferentes organismos autónomos que canalizan boa parte das axudas comunitarias e centran fundamentalmente a súa actividade na rendibilización do patrimonio cultural como recurso turístico. Non en poucas comarcas españolas teñen elaborado inventarios dos bens culturais existentes no seu territorio, pero polo momento trátase de iniciativas illadas e en moitos casos sen a debida coordinación coas administracións competentes.

3.3 Ámbito provincial

Nos últimos anos vense discutindo ao respecto da necesidade de eliminar estruturas administrativas obsoletas ou inoperantes. Tal é a figura das deputacións provinciais, que debido á creación de novos organismos públicos especializados e outras entidades que focalizan a súa actividade sobre aspectos concretos da xestión do patrimonio cultural, deberan ir desaparecendo paulatinamente e delegando as súas funcións en organismos territoriais no ámbito de cada provincia, cun consecuente mellor aproveitamento dos recursos públicos.

Aínda así é innegable a enorme actividade en canto á divulgación e promoción dos valores culturais e sociais de cada provincia, como así o manifestan os seus plans de recuperación e posta en valor do patrimonio cultural.

3.4 Ámbito estatal

Dacordo aos artigos 46 e 44, 149.1.1 y 149.2 da Constitución Española son deberes e atribucións esenciais da Administración do Estado, garantir a conservación e protección do PHE, así como promover o enriquecemento do mesmo e fomentar e tutelar o acceso de tódolos cidadáns aos bens comprendidos nel. Ademáis a Ley 16/1985, de 25 de xuño, do Patrimonio Histórico Español establece no seu artigo 3 que a comunicación e o intercambio de programas de actuación e información relativos ao PHE serán facilitados polo Consejo del Patrimonio Histórico.

As competencias en materia de patrimonio cultural en España corresponden ao Ministerio de Cultura, que as desenvolven a través da Dirección General de Bellas Artes y Bienes Culturales, da que depende o Instituto de Patrimonio Histórico Español. Produce unha grande cantidade de información: informes da Junta de Calificación, Valoración y Exportación, rexistro de Bens de Intese Cultural, inventarios xerais (bens mobles, castelos, xardíns históricos, etc.), plans estatais de conservación e restauración (catedrais, arquitectura militar, patrimonio industrial, monasterios, paisaxes, etc.)

3.5 Ámbito europeo

A Constitución Europea no seu artigo 111.280 establece que a U.E. contribuirá á expansión das culturas dos Estados membros, dentro do respecto da súa diversidade nacional e rexional, poñendo de relevo ao mesmo tempo o patrimonio cultural común.

Informe sobre o estado do patrimonio cultural do Concello de As Pontes (A Coruña)
PLATAFORMA NA DEFENSA DO PATRIMONIO DE AS PONTES

Ademáis a acción da U.E. terá por obxectivo fomentar a cooperación entre Estados membros e, se é necesario, apoiar e complementar a súa acción na mellora do coñecemento, a difusión da cultura e a historia dos pobos europeos, a conservación e protección do patrimonio cultural de importancia europea e os intercambios culturais non comerciais.

4. Lexislación, vixiancia e protección

Toda vez que ollamos o panorama de destrución sistemática que se leva producido no noso concello dirixímonos cara os mecanismos lexislativos e de control dos recursos patrimoniais. Nun principio, cecais inocentemente, pensamos que a Lei do Patrimonio Cultural de Galiza está aí para ser cumprida e aplicada rigurosamente.

Na práctica atopámonos con que depende da entidade e do interese que aparentemente teña ésta en conservar ou minimizar o risco de deturpación do elemento. Nalgúns casos a aplicación da propia lexislación deriva en situacións surrealistas que distan moito de aportar credibilidade á aplicación do propio texto legal.

Este é o caso da distancia de protección dos elementos arqueolóxicos que se ben a Lei do Patrimonio Cultural de Galicia establece que será de 200 metros de diámetro arredor do elemento as Normas Subsidiarias dos Planeamentos Provinciais permiten sorprendentemente a redución desta distancia de 200 a 50 metros coas consecuencias negativas que isto ten para a conservación da contorna do xácigo.

4.1 Un catálogo deficiente

Outro dos aspectos que condicionan negativamente a conservación e protección dos elementos arqueolóxicos é o feito de que o presente Inventario Arqueolóxico da Xunta de Galiza presenta unha serie de eivas importantes que impiden, o cumprimento dos obxectivos previstos na elaboración do propio inventario.

Erros como a desviación en máis de 50 metros nalgúns das coordenadas dos elementos, erros na denominación dos lugares que aparecen nas fichas do catálogo co nome do monte próximo eludindo a denominación correcta, ou incluso a non incorporación de elementos ao catálogo, que están identificados por diferentes investigadores e que foron obxecto de publicación ao longo do século pasado.

A día de hoxe a Plataforma na Defensa do Patrimonio das Pontes leva xeoreferenciado máis de 90 mámoas no concello, catro das cales non constaban no Inventario da Xunta de Galiza, mais si estaban debidamente referenciadas polo investigador ortigueirés D.

Federico Maciñeira Pardo de Lama en diferentes publicacións recollidas no Boletín da Real Academia Galega a inicios do século XX.

4.2 Quén vixía o patrimonio?

É unha pregunta interesante pois ultimamente semella que nos enteramos das agresións cando éstas xa foron perpetradas, moitas veces impunemente baixo a inocente mirada da administración que emite sentenzas que logo son incumpridas reiteradamente. Un exemplo claro é o acontecido no próximo concello de Foz onde un coñecido empresario da mariña lucense decidiu levantar dous edificios derriba do Castro da Atalaia. Nun primeiro intre a Dirección Xeral de Patrimonio emitía unha orde na que demandaba a paralización das obras que xa se tiñan iniciado coa connivencia da administración local, pero que non se fixo efectiva ata un mes despois. Evidentemente cando pararon as obras un dos edificios invadía xa a área de protección do castro e parte da súa estrutura perimetral. Na actualidade o empresario foi denunciado, o edificio segue no mesmo sitio cunha orde de derrube pero á espera dunha sentenza xudicial firme que o autorice. Esperpéntica a frase na páxina web do promotor das vivendas que anunciaba sen complexos: Residencial Atalaya. Viva en un castro celta.

Foto 7. *Construción de vivendas derriba do Castro da Atalaia*

4.3 Perfil do agresor ao Patrimonio Cultural

Dende a nosa experiencia persoal e profesional, así como por todo o escoitado directamente dos protagonistas das detruccións anteriormente referidas e da

documentación recompilada pola nosa asociación durante os últimos sete anos é xusto establecer unha categorización dos axentes implicados na destrución do patrimonio cultural no caso concreto que nos ocupa e por que non, por extensión en todo o territorio galego.

Partindo da análise anterior das diferentes destrucións patrimoniais acontecidas nas Pontes durante as últimas décadas é doado extraer unha categorización aproximada dos diferentes perfís do agresor potencial do patrimonio, sen medo a trabucarnos:

- a) Empresas privadas
- b) Administracións: locais, provinciais e autonómicas
- c) Propietarios de terreos onde se ubican elementos patrimoniais
- d) Outros: empresas públicas, expoliadores, vandalismo

Aínda que a lexislación vixente debería asegurar a completa conservación do patrimonio, así como a súa axeitada protección e documentación e eliminar calquera dúbida sobre o risco de deturpación do mesmo, non podemos máis que sorprendernos como empregando o discurso populista do interese xeral permítese a destrución de xácigos arqueolóxicos en favor de supostos benefizos sociais ou económicos, públicos ou particulares derivados desa autovía, deste parque eólico ou daquel gaseoducto.

4.4 O Laboratorio de Investigacións Arqueolóxicas LIA

En decembro do ano 2003 asínase un convenio entre o Concello de As Pontes e o CNRS Centro Nacional de Investigación Científica de Francia para o estudo e divulgación do fenómeno tumular pontés.

Endesa apoia o proxecto cedendo as antigas instalacións da empresa e facilitando material técnico.

Ademais dunha serie de operacións de recuperación de datos dos traballos realizados con anterioridade, iníciase un protocolo de rexistro das superficies dos túmulos e a simulación tridimensional para definir os tipos de estruturas.

Ademais impleméntase un SIX Sistema de Información Xeográfica co fin de controlar a protección do patrimonio e facilitar a súa análise. Un modelo dixital do terreo adaptado a este sistema axiliza a comprensión e manexo do territorio. Ademais un dos obxectivos prioritarios do convenio é a busca de solución de divulgación, en locais e sobre o terreo, da importancia desta arquitectura funeraria. Imaxes de síntese a partir dos datos topográficos facilitarán ao visitante a observación dos xácigos.

O convenio establece a estruturación dun laboratorio de investigación arqueolóxica que garantice a continuidade da investigación, a conservación e a divulgación do xácigo na súa merecida dimensión internacional.

O laboratorio dispón de materiais e información gráfica de 20 escavacións realizadas nos últimos 15 anos. As estruturas provintes das escavacións de Reboredo, Illade e Ponte da Pedra, rexistradas e conservadas no antigo laboratorio, están abandonadas e en continuo deterioro desde fai varios anos. Das escavacións realizadas polo Grupo de Arqueoloxía Federico Maciñeira entre 1989 e 1992 consérvanse elementos estruturais e mostras recollidas con fins de restauración. De Illade consérvase unha estrutura de madeira de 6000 anos de antigüidade, única na península ibérica e en Europa, cuxo tratamento foi interrompido en 1992 e cuxo estado actual de conservación ou deterioro, froito desta circunstancia, é descoñecido.

O orzamento co que contaba o LIA para o ano 2003 ascendeu a 150.000 euros, que foron ampliados en anos sucesivos ata acadar a cifra de 300.000 euros.

A día de hoxe, o Concello de As Pontes, non conta cos datos recopilados polo laboratorio nos seus 4 anos de funcionamento e comprometidos por convenio, nun primeiro intre co CNRS francés e máis tarde co propio laboratorio. Os materiais arqueolóxicos das sucesivas campañas de escavación non foron inventariados nin contan coas preceptivas medidas de consolidación e musealización que foron comprometidas nun primeiro momento, no convenio suscrito entre a entidade e o Concello.

É lamentable que se dotase orzamentariamente a un proxecto que non repercutiu nin na conservación dos elementos patrimoniais do concello de As Pontes, nin na súa divulgación nin posta en valor.

A día de hoxe, os materiais que se atopaban na estación de autobuses pontesa, foron trasladados a unha das naves coas que conta o Concello de As Pontes no parque empresarial dos Airíos. Dende a Plataforma descoñecemos se este traslado se produciu cunhas medidas de seguridade axeitadas e atendendo aos estándares técnicos necesarios para o traslado e conservación de materiais arqueolóxicos. Tampouco sabemos se a intención real do actual equipo de goberno é a de posibilitar o rexistro e inventario dos bens almacenados e a súa posterior musealización.

Outra cuestión que non pode cando menos preocuparnos é o referente á información recopilada polo laboratorio nos seus catro anos de actividade, da que a día de hoxe o concello non conta cunha copia da mesma, nin está presente nas memorias que o laboratorio entregaba anualmente.

Cremos que esta situación deberá ser solventada coa máxima celeridade. O responsable do LIA Jacobo Vaquero Lastre deberá dar as correspondentes explicacións e facilitar toda a información recopilada ao abeiro dos preceptivos convenios asinados co Concello de As Pontes. O patrimonio cultural do concello das Pontes non pode ser considerado como unha “pataca quente” por quen ten a obriga de velar pola súa conservación, integridade e difusión. Cumpre esixir a quen corresponda a devolución desta información e pechar dunha vez este impresentable capítulo da nosa historia. Ha de considerarse ao respecto que se ben este arqueólogo, como principal responsable do LIA, é o responsable directo do incumprimento contractual, o Concello de As Pontes ten tamén unha responsabilidade neste asunto, como é a de fiscalizar, controlar e esixir o estricto cumprimento dos termos do convenio, máxime cando estes traballos foron financiados durante anos con diñeiro público. Responsabilidade na que non procede o desleixo e a pasividade amosados tanto polo actual equipo de goberno como polo anterior.

5. Principais problemáticas e potencialidades do patrimonio cultural

A esta heteroxeneidade de competencias entre as diferentes administracións públicas hai que engadir unha serie de problemáticas que ao noso xuízo poñen de manifesto a imperante necesidade dunha mellora na eficacia e coordinación das administracións así como na accesibilidade dos cidadáns aos diferentes procedementos administrativos que unha xestión coordinada require.

Se tivéssemos que establecer un mapa xenérico da situación actual en canto ao que a xestión do patrimonio cultural se refire, teríamos que realizar unha especificación máis concreta en base ao ámbito de actuación da administración en cuestión.

A nivel local poderíase dicir que existe polo xeral unha tendencia a haber certa descoordinación nas inversións financeiras destinaadas á rehabilitación de bens culturais, o que reflicte a ausencia dun plantexamento de fondo global, que permita orientar unha política realmente eficaz de xestión do patrimonio. Tampouco debemos esquecer a falla de medios humanos e técnicos, que en moitas ocasións son substituídos pola vontade de asociacións ou particulares, que cuns orzamentos ridículos tratan de solventar na medida das súas posibilidades estas carencias e desleixos administrativos.

A situación xeral que presenta a xestión do patrimonio cultural no noso concello é totalmente deficitaria e, en contadas ocasións, deficiente, froito dunha longa tradición de abandono por parte do concello, unida a unha cultura funcionarial excesivamente burocrática que durante moito tempo ten considerado o patrimonio cultural como unha carga que se debía soportar con resignación.

O patrimonio cultural municipal, nas súas diversas manifestacións, ten en troques, rasgos estratéxicos excepcionais para o seu aproveitamento por parte da administración local, e a súa xestión está vivindo nos últimos anos unha paulatina profesionalización que demanda a produción de ferramentas encamiñadas a potenciar a xestión do noso patrimonio cultural e que no caso de As Pontes tivo a súa oportunidade na actividade do LIA.

5.1 O papel da administración na xestión do patrimonio desde unha perspectiva territorial

Débense compatibilizar os obxectivos do sector público en termos de rendibilidade social, cos do sector privado, máis dirixidos á rendibilidade económica. Polo tanto, é preciso que os axentes públicos e privados traballen de forma coordinada. A articulación e promoción integrada do territorio cultural require da participación e colaboración dun conxunto amplo de axentes no seu funcionamento, se se quere desenvolver con plenitude. Cada un deles xoga un papel diferente, uns na xestión de proxectos, outros interveñen en operacións puntuais.

Hai que ter en conta que, fundamentalmente, o desenvolvemento do patrimonio no seu contexto territorial deberá sustentarse sobre a base de:

a) *A administración pública local*

A participación unánime do concello é imprescindible, debe ser o principal impulsor do proxecto e del depende a aprobación dunha parte significativa dos orzamentos que hai que destinar á adecuación de servizos e infraestruturas públicas, á recuperación e conservación do patrimonio local, etc.

b) *As institucións supramunicipais*

A Administración autonómica, a Administración do Estado e a Unión Europea deben xogar un papel de soporte e colaboración. A súa actuación céntrase no apoio aos proxectos que emanan do territorio.

c) *A sociedade civil*

Dentro deste ámbito inclúense tanto as iniciativas empresariais que se poidan desenvolver dentro do territorio como o papel que poidan ter entidades non lucrativas ou outros axentes implicados na animación cultural, social e económica da zona. A importancia do papel destes axentes recae en grande medida no feito de que deberán ser eles os que terán que encher de actividade o territorio.

6. O patrimonio máis alá do turismo cultural/rural

6.1 O asociacionismo e a defensa do Patrimonio

Non se pode falar da defensa do Patrimonio nas Pontes sen referirnos ao museo etnográfico Monte Caxado e en concreto ao seu promotor José María López Ferro que aló polo ano 1984 rescataba do expolio na mina de carbón, apeiros e utensilios domésticos, innumerables testemuños materiais do que algún día foi a historia das parroquias desaparecidas baixo a mina. Na actualidade máis de dous millares de pezas convirten os corredores do colexio pontés Monte Caxado nunha máquina do tempo que transporta a diario aos alumnos a tempos xa esquecidos. Teares, apeiros de labranza, útiles domésticos, escolares e de viaxe empregados na emigración forman parte do museo etnográfico desde hai un cuarto de século e que foi inaugurado oficialmente en 1987. Ademais desde hai uns sete anos o museo conta tamén cun arquivo fotográfico con máis de 1.300 instantáneas procedentes dos álbumes familiares da zona, recollidas entre os propios alumnos do centro e doutros fondos fotográficos da vila. É sen dúbida éste un exemplo do moito que se pode facer con pouco, só é necesaria vontade e traballo, como o amosado polos seus responsables. No veciño concello da Capela, un museo similar naceu parello tamén a un proxecto educativo. A día de hoxe, o museo conta cun edificio propio, unha fundación que o xestiona e un equipo permanente de colaboradores que continúan a súa laboura divulgativa. A todas luces este centro convertiuse nun referente no propio concello, non só educativo, senón tamén interpretativo e mesmo turístico. Ao noso xuízo cumpre dignificar o traballo realizado até agora no Monte Caxado, cun proxecto de consolidación que afiance esta alfaia do patrimonio cultural no noso municipio.

Foto 8. José María López Ferro, director do Museo Etnográfico Monte Caxado

Hai que destacar tamén que pese á destrución sistemática que sufriu o patrimonio pontés durante décadas isto non pasou desapercibido para a poboación local, que lonxe de sucumbir ante tal realidade decidiu organizarse en movementos e asociacións de defensa e promoción do patrimonio cultural do territorio. Froito disto foron aparecendo grupos de investigación como o Grupo Arqueolóxico Federico Maciñeira na década dos 90, o Laboratorio de Investigacións Arqueolóxicas LIA a comezos do ano 2000 e máis recentemente a Asociación de Estudos Históricos HUME ou a Plataforma na Defensa do Patrimonio das Pontes. Esta última xunto a outras asociacións de ámbito nacional como son a Asociación para a Defensa Ecolóxica de Galiza e a Liga Céltica Galaica levan denunciado durante os últimos anos numerosas agresións contra o patrimonio ante diferentes instancias tanto administrativas como xudiciais, garantindo un certo control das agresións patrimoniais que teñen lugar no territorio.

Hai que sinalar que recentemente dende o concello plantexouse a posibilidade de constituir a creación dunha comisión en materia de patrimonio, mais polo dagora non existe unha data establecida para o inicio da devandita comisión.

6.2 Evolución do turismo cultural no territorio

Nos últimos anos o gran desenvolvemento que sufriu o rural do territorio viu aparelado a un éxodo masivo de poboación do rural cara os centros urbáns co conseguinte abandono das propiedades e unha modificación do tipo de explotación, pasando dun uso do territorio fundamentalmente agrogandeiro ao cultivo masivo e descontrolado de especies forestais agresivas cos nosos montes, pero de rápido e rentable crecemento. Aínda así algúns propietarios incentivados polas axudas da Unión Europea a través do seus plans de desenvolvemento rural decidíronse a rehabilitar e recuperar as súas vivendas, algunhas convertidas en establecementos hostaleiros, outras en cantinas, e algunhas en pequenas fábricas familiares para a elaboración de produtos artesanais de diferente tipo.

Pese a este aparente desenvolvemento do rural polo dagora non se soubo artellar unha rede visitable fora dos itinerarios convencionais máis visitados do territorio como poden ser o Parque Natural das Fragas do Eume ou a rede de mosteiros e castelos recentemente rehabilitados baixo a dirección de Euroeume. Cumpre agora un seguinte

Informe sobre o estado do patrimonio cultural do Concello de As Pontes (A Coruña)
PLATAFORMA NA DEFENSA DO PATRIMONIO DE AS PONTES

paso de cara á consolidación e preservación do patrimonio arqueolóxico do territorio establecendo unha rede de xácigos visitables debidamente sinalizados, acondicionados e situados en mapas a través de rutas interpretativas dispoñibles ao visitante en diferentes formatos e soportes.

7. Algúns impactos recentes no patrimonio cultural do concello de As Pontes

7.1 Casco histórico de As Pontes

Durante o ano 2011, realizáronse obras no casco histórico de As Pontes, financiadas con cargo aos fondos do Plan E, concretamente ao Fondo Estatal de Sostibilidade Local. As obras leváronse a cabo sen a preceptiva autorización e informe técnico da Dirección Xeral de Patrimonio Cultural da Xunta de Galicia. Dende o Concello argumentouse que non se solicitara a autorización debido á falla de tempo para poder xustificar o orzamento. A Plataforma na Defensa do Patrimonio de As Pontes en canto se iniciaron as obras recibiu información de varios veciños nas que se nos alertaba de que as obras estaban sacando á luz o firme antigo da rúa e que había operarios picando nel. De contado puxémonos en contacto co Servizo de Vixiancia e Inspección de Patrimonio da Xunta de Galiza, quen nos confirmou a inexistencia de autorización para levar a cabo as obras e que as mesmas carecían tamén do correspondente informe técnico necesario para levalas a cabo.

Foto 9. *A rúa da igrexa en obras sen autorización da Dirección Xeral do Patrimonio Cultural*

Para o noso abraio desde a Alcaldía alegáronse presuntos intereses electorais e persoais na notificación, cargando toda a responsabilidade da paralización das obras nos membros da Plataforma, que en ningún momento denunciaron os feitos ante as

autoridades (como así correspondería ter feito) e só se limitaron a solicitar información sobre as mesmas.

Durante o transcurso das mesmas recibimos información de que a Ponte dos Ferros resultara afectada, cando un camión que descargaba material para as obras, guindou unha das pedras da cornixa lateral da ponte ao río ao pousar unha das patas da grúa sobre a mesma. A día de hoxe a pedra segue tirada no río e no oco que deixou, o Concello atornillou unha chapa de ferro, nunha actuación totalmente agresiva para coa estrutura deste elemento do patrimonio cultural local e da que a falta da información correspondente por parte de Patrimonio semella que tampouco neste caso conta cos permisos necesarios para tal actuación.

Foto 10. *Esquerda, cornixa da ponte danada no transcurso das obras da Rúa da Igrexa.
Dereita, chapa metálica “atornillada” á estrutura da ponte*

7.2 Fonte das Boliqueiras

A fonte das Boliqueiras é outro dos elementos patrimoniais do concello que foron afectados polas obras da autovía AG-64. En concreto a pista de acceso á fonte a día de hoxe atópase en estado de abandono e nuns 200 metros da mesma presenta o firme en mal estado o que impide o tránsito normal de vehículos pola mesma.

Asemade a escaleira de baixada á fonte construída no ano 1902, e a contorna da mesma atópase totalmente cuberta por vexetación arbustiva que dificulta o seu acceso e afean este senlleiro espazo natural do noso municipio.

Foto 11. Estado de abandono no que se atopa o acceso á Fonte das Boliqueiras

Desde a Plataforma na Defensa do Patrimonio das Pontes puxemos en coñecemento do Concello esta situación demandando unha actuación neste espazo, así como a restitución da súa sinalización, demanda que a día de hoxe non foi atendida.

7.3 Camiño dos Arrieiros

O Camiño dos Arrieiros ou Camiño Grande discorre ao longo duns 50 quilómetros, unindo a vila de As Pontes co porto de Bares. Este camiño tense empregado desde a Prehistoria como vía de intercambio comercial, constituíndo unha das rotas principais de comunicación entre os pobos do Noroeste peninsular, das Illas Británicas e da península Armoricán. A vía recibe o nome dos chamados arrieiros, que durante séculos transportaron todo tipo de mercadorías ao lombo de mulas e cabalos.

Na actualidade o camiño atópase debidamente sinalizado e acondicionado ao seu paso polos concellos de Mañón e Ortigueira. Non así no caso de As Pontes, onde ademais de non figurar no rexistro municipal de vías de tránsito, tampouco está sinalizado nin conta coas correspondentes medidas de seguridade e accesibilidade que permitan o seu uso. Ademais a vía atópase restrinxida ao paso por varios peches de aramio que impiden o

seu percorrido, algo a todas luces ilexítimo pois a o tratarse dun camiño histórico debería respectarse o seu dereito de paso.

Desde a nosa organización levamos realizadas diferentes actividades co fin de visibilizar esta situación e divulgar os valores culturais e patrimoniais desta vía histórica, a través dos roteiros culturais que organizamos ano tras ano que van xa pola súa cuarta edición, ou o proxecto da páxina web www.arrieiros.com, realizada coa colaboración da Deputación da Coruña, a Liga Céltiga Galaica e a Asociación Informática Amigus.

En marzo do ano 2011, nunha das saídas organizadas pola Plataforma puidemos comprobar como unha das cruces de pedra que delimitan este camiño, o cristo da Penamoura, atopábase destrozada, feito que denunciámos ante a Dirección Xeral do Patrimonio Cultural da Xunta de Galicia e en diferentes medios escritos. A día de hoxe este elemento patrimonial segue destrozado sen que as autoridades que teñen a obriga de velar polo patrimonio local, tivesen realizado ningunha xestión para solventar esta situación.

Foto 12. *Agresión ao Cristo da Penamoura no Camiño dos Arrieiros*

8. Proposta de traballo presentada pola Plataforma na Defensa do Patrimonio de As Pontes ao Concello de As Pontes no ano 2011

A continuación transcríbese a proposta presentada pola nosa asociación ao Concello de As Pontes e da que a día de hoxe non obtivemos resposta algunha por parte do equipo actual do goberno municipal.

Plan para a investigación, protección e promoción dos valores culturais e naturais do concello de As Pontes de García Rodríguez

1ª MEDIDA

Ordenanza reguladora do Patrimonio Arqueolóxico do Concello de As Pontes – Redacción PXOM

Elaboración do catálogo arqueolóxico municipal e redacción de normativa axeitada á realidade urbanística e patrimonial do termo municipal, coa súa incorporación ao PXOM Plan Xeral de Ordenación Municipal.

Para isto será necesaria realizar a delimitación arqueolóxica de tódolos xácigos inventariados, sinalando para cada un deles, e a través dun estudo detallado de campo, as áreas de protección que se consideren necesarias para cada caso concreto, definindo o tipo de intervencións arqueolóxicas que se deben realizar para garantir a súa protección e conservación e establecendo as cautelas que se consideren oportunas aos usos permitidos, ao tempo que se deberán detallar as tramitacións administrativas necesarias para cada área de cautela arqueolóxica definida (restauración da Ponte dos Ferros, adecentamento e iluminación das pontes, limpeza e sinalización de xácigos arqueolóxicos, recuperación de fontes e lavadoiros, ...)

2ª MEDIDA

Centro de Interpretación do Patrimonio Cultural e Natural de As Pontes

Creación dun centro de interpretación que albergue información de interese sobre o patrimonio cultural e natural de As Pontes, integrando e revalorizando o propio arquivo histórico municipal, cunha mostra permanente dos materiais máis significativos que

conforman o fondo arqueolóxico local e que incorpore unhas instalacións axeitadas para a almacenaxe dos materiais restantes.

Os centros de interpretación son un dos recursos de referencia para a transmisión da cultura. Promoven o turismo e concíbense cada vez máis como factores de valor económico, polo seu atractivo como actividade de ocio. O centro pontés funcionaría tamén como un centro de recepción de visitantes (turistas, alumnos, profesionais dos ámbitos da cultura e a natureza) e como oficina de información, ofertando actividades didácticas entorno ao patrimonio cultural e natural de As Pontes, potenciando o coñecemento dos visitantes, turistas e poboación en xeral.

3ª MEDIDA

Grupo de traballo para a xestión, protección e promoción do Patrimonio Cultural e Natural de As Pontes

Creación dun grupo de traballo no que se atopen representadas as diferentes entidades locais e territoriais, públicas ou privadas, con implicación ou competencias na xestión, protección ou promoción do patrimonio cultural e natural, que se ocupe de controlar a execución do plan, procurar a súa financiación e artellar todos os mecanismos necesarios para a súa consecución.

Ademais designaría o grupo de xestión que se encargaría de implementar e liderar o deseño e execución de proxectos que permitisen garantir a conservación, investigación e promoción dos valores culturais e patrimoniais do Concello de As Pontes.

Estas son algunhas das propostas que ao noso xuízo máis urxe implementar na actualidade:

a) Estudos e investigacións

Inventario e catálogo dos elementos que integran o patrimonio cultural e natural das Pontes

Inventario e catálogo dos materiais que integran o fondo arqueolóxico local

Estudo etnográfico do Concello de As Pontes

b) Infraestruturas e posta en valor

Centro de Interpretación: deseño e instalación de exposición permanente no centro de interpretación local

Roteiros: elaboración, deseño e execución de roteiros culturais

Plan de limpeza e sinalización dos elementos que integran os diferentes roteiros

c) Documentación

Elaboración de material informativo e divulgativo para a súa difusión en soporte escrito, audiovisual e electrónico (arquivo sonoro e audiovisual da TV e Radio locais, Arquivo Histórico Municipal, TV e Radio das Pontes como canles de divulgación e promoción)

Deseño e implementación de ferramentas tecnolóxicas de divulgación e promoción dos valores culturais do municipio na Internet.

9. Bibliografía e recursos consultados

AMBIENTARTE S.L. (et al.) *Interpretación del patrimonio, una herramienta eficaz para la conservación*. Proyecto INTEPA. Subprograma Leonardo da Vinci. Programa de Aprendizaje Permanente. Pontevedra, 2012

ESPAÑA. *Constitución*, [en línea].

ESPAÑA. *Ley 10/1993, de 4 de noviembre, de Comarcalización de Aragón* [en línea].

ESPAÑA. *Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español* [en línea].

FELIU FRANCH, J. *Conservar el devenir: en torno al patrimonio cultural valenciano*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, 2002

FERNÁNDEZ BELLO, J. *Museo Etnográfico Monte Caxado* [en línea].
<<http://www.amigus.org/web/archives/000067.php>>

FERNÁNDEZ BELLO, J. *O Museo Etnográfico* [en línea].
<<http://www.edu.xunta.es/centros/cpimontecaxado/category/14/74>>

GUERRA, F.J., SUREDA, J. y CASTELLS, M. *Interpretación del patrimonio: diseño de programas de ámbito municipal*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya, 2008

HERNÁNDEZ RAMÍREZ, J. «De resto arqueológico a patrimonio cultural. El movimiento patrimonialista y la activación de testimonios del pasado», en Boletín GC: Gestión cultural, n. 11, Portal Iberoamericano de Gestión Cultural [en línea].
<<http://www.gestioncultural.org>>

LEIRA, X. y MÉNDEZ, R. (coord.) *O patrimonio e a cultura proxectual: un diálogo necesario*. Lugo: Deputación Provincial, 2000

LÓPEZ BRAVO, C. *El patrimonio cultural en el sistema de derechos fundamentales*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 1999

LÓPEZ FERRO, J.M. *Un museo etnográfico no colexio* [en línea].
<<http://www.edu.xunta.es/eduga/133/nosa-escola/un-museo-etnografico-no-colexio>>

LÓPEZ FERRO, J.M. *Museo etnográfico do CPI Monte Caxado, As Pontes*. A Coruña: Deputación Provincial, 1999

Padró Werner, J. «La gestión del patrimonio: una perspectiva territorial». En: *O patrimonio e a cultura proxectual. Un diálogo necesario*. Leira, X. e Méndez, R. (coord.). Lugo: Deputación Provincial, 2000

RIVERA ROUCO, E. *Historia de Puentes de García Rodríguez*. Sociedad Recreativa y Artística Liceo, 1978.

Informe sobre o estado do patrimonio cultural do Concello de As Pontes (A Coruña)
PLATAFORMA NA DEFENSA DO PATRIMONIO DE AS PONTES

RTVEUME. *Cal foi o motivo real polo que se pararon as obras na vila? Declaración do alcalde de As Pontes Valentín Gozález, 2011* [en línea].

<<http://www.amigus.org/web/archives/013968.php>>

SÁNCHEZ SÁNCHEZ, H. *Código de Derecho Internacional Ambiental*. Bogotá: Universidad del Rosario, 2008

UNIÓN EUROPEA. *Constitución, 2004* [en línea].

VAQUER CABALLERÍA, M. *Estado y cultura: la función cultural de los poderes públicos en la constitución española*. Madrid: Centro de Estudios Ramón Areces: Universidad Carlos III, DL 1998